

Η ΕΠΡΥΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ:
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΚΦΑΝΣΕΩΝ ΤΗΣ
ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ
(1811-1821)*

Ἡ ἐμφάνιση ὀκτώ ἐλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν ἀνάμεσα στὰ χρόνια 1811-1821 καὶ στὸ γεωγραφικὸ δίπολο Βιέννης-Παρισιού¹ ἤλθε νὰ συσπειρώσει τὶς δυνάμεις τῆς ἐλληνικῆς λογιόσύνης προσφέροντας τὸ βῆμα ποῦ ἔλειπε, γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ ὄχι μόνον ἡ πολυμορφία τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ δράσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ πολυφωνία τῶν προβληματισμῶν, ἰδεολογιῶν καὶ θέσεων γιὰ τὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν, ὅπως τὰ ὀριοθετοῦσε σὲ κάθε στιγμή ὁ βαθμὸς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας τῶν λογίων τοῦ γένους. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὄργανα αὐτὰ δημοσιότητος, συλλογικὰ στὴν οὐσία τους, ἔχοντας συνειδητοποιήσει, μὲ γνώμονα τὴν ἱεράρχηση τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν, τὴ σημασία τοῦ βιβλίου ὡς στοιχειώδους ἐργαλείου μάθησης καὶ φωτισμοῦ, ὡς ἀντικειμένου μιᾶς ὑπεύθυνης παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ ὡς ἀναντίρροτου δείκτη πολιτισμικῆς ὑπόστασης, ἀφίερσαν στὸ ἔντυπο ἕκταση ἀνάλογη μὲ τὴ σπουδαιότητά του. Φυσικὰ τὴν πρώτη θέση στὸν τομέα αὐτὸ κατέχει ὁ Λόγιος Ἐρμῆς, ὄχι μόνον ἐξαιτίας τῆς μακρότερης βιωσιμότητάς του ἀλλὰ καὶ τοῦ χαρακτῆρα του, ὡς περιοδικοῦ δηλαδὴ γενικῆς παιδείας καὶ ποικίλης ὕλης ποῦ ἦταν.

* Πρόδρομη ἀνακοίνωση.

1. *Εἰδήσεις διὰ τὰ Ἀνατολικά μέρη*, Βιέννη 1811, ἐκδότης: Εὐφρόνιος Πόποβικ, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, Βιέννη 1811-1821, ἐκδότες: Ἄνθιμος Γαζής (1811-1814), Θεόκλητος Φαρμακίδης (1813), Δημ. Ἀλεξανδρίδης (1815); Θεόκλ. Φαρμακίδης καὶ Κων. Κοκκινάκης (1816-1819), Κων. Κοκκινάκης (1820-1821), Ἐλληνικὸς Τηλέγραφος, Βιέννη 1812-1836, καὶ Φιλολογικὸς Τηλέγραφος, Βιέννη 1817-1821, ἐκδότης: Δημ. Ἀλεξανδρίδης, Καλλιόπη, Βιέννη 1819-1821, ἐκδότης: Ἄθαν. Σταγειρίτης, Μέλισσα, Παρίσι 1819-1821, ἐκδότες: Σπυρ. Κονδὸς καὶ Κων. Νικολόπουλος, Ἀθηνᾶ, Παρίσι 1819, ἐκδότης: Ἐταιρία λογίων (Παν. Ἰωαννίδης κ.ἄ.), Τὸ Μουσείον, Παρίσι 1819, ἐκδότης: Παν. Ἰωαννίδης.

“Έτσι δὲν εἶναι ν’ ἀπορήσει κανεὶς ἂν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναφορῶν γιὰ τὰ θέματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν παρακάτω προέρχεται ἀπὸ τοὺς τόμους τοῦ ἐντύπου αὐτοῦ τῆς Βιέννης.¹

Θὰ πρέπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ ποῦμε ὅτι τὸ βιβλίο καὶ ἡ προβολὴ του ἐντάσσεται μέσα στὶς διακηρύξεις τῶν βασικῶν σκοπῶν τῶν περισσότερων περιοδικῶν, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι, καὶ ὅπου ἀκόμα ἀποσιωπᾶται ὡς ἐπιδίωξη, ἔχει ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴ δημοσιεύσιμη ὕλη τους. Συνήθως οἱ προγραμματικὲς διακηρύξεις προσδιορίζουν μὲ ἀκρίβεια τὸ εἶδος τῶν βιβλίων ποὺ πρόκειται νὰ παρουσιάζονται ἀπὸ τὶς στῆλες τους: τὰ νεοφανῆ ἑλληνικὰ ἐντυπα, πρωτότυπα ἢ μεταφράσεις, οἱ ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων κλασικῶν, τὰ συγγράμματα τῶν Εὐρωπαίων σοφῶν ὅσα ἀναφέρονται στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία ἢ σὲ μαθήσεις χρήσιμες γιὰ τοὺς Ἑλληνες δασκάλους καὶ κάθε πεπαιδευμένο τοῦ γένους.² Προβλήματα ἐνημέρωσης καὶ προσπέλασης στὰ βιβλία τῆς δευτέρας καὶ τρίτης κατηγορίας προφανῶς δὲν ἀπασχολοῦσαν τοὺς ὑπεύθυνους τῶν περιοδικῶν καὶ τοὺς συνεργάτες τους. Ζώντας σὲ κέντρα εὐρωπαϊκῆς παιδείας, καὶ ἂν ἀκόμα ἢ ἀπὸ πρῶτο χέρι πληροφόρηση παρουσίαζε ἐνδεχομένως κάποιες δυσχέρειες, τὰ πολιτικὰ, φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ φύλλα τῆς Αὐστρίας, Γερμανίας καὶ Γαλλίας, κάποτε καὶ τῆς Ἀγγλίας, προσιτὰ ἄλλωστε καὶ στὴ γλωσσομάθειά τους, ἀποτελοῦσαν πολὺ συχνὰ πηγὴ ἀντλήσης τῶν σχετικῶν εἰδήσεων. Ἀλλὰ οἱ κατηγορίες τῶν ἐντύπων αὐτῶν δὲν ἴσχυον ἀποτελέσουν ἀντικείμενο τῆς σημερινῆς ἀνακοίνωσης. Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ στὴ διερεύνηση τῶν τρόπων καὶ τῶν μεθοδεύσεων ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ νὰ ὑπερηρεθῆ ἡ ὑπόθεση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐντύπου καὶ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς. Καὶ τὰ προσκόμματα στὶς ἐπιδιώξεις αὐτὲς δὲν ἦταν σπάνια, καθὼς προέρχονταν ἀπὸ ἐξωτερικούς, κατὰ κύριο λόγο, παράγοντες δημιουργώντας ἀρρυθμίες καὶ ἀκαταστασίες στὴν πληροφόρηση, γιὰ τὴν ἄρση τῶν ὁποίων οἱ συντάκτες τῶν πε-

1. Ἀπὸ τὶς μέχρι τώρα συμβολὲς στὴν ἔρευνα καὶ μελέτῃ τοῦ προεπαναστατικοῦ τύπου (D. Russo, E. Turczynski, Π. Ἐνεπεκίδης, Γ. Λάιου, Στ. Καρατζᾶ, Αἰκ. Κουμαριανοῦ, Ἀριάδνης Camariano-Cioran κτλ.) μόνο στὸ δημοσίευμα τῆς Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Ἄγιος Ἑρμῆς». Κοσμοπολιτισμὸς καὶ ἔθνικὸς χαρακτήρας», περ. Ἐποχὲς 1964, ἀρ. 18 (ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς ἀνακοίνωσής της στὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Association Internationale de Litterature Comparée, δημοσιευμένη στὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου, τ. Α', Χάγη 1966, σ. 601-608) μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνακοίνωσής μας.

2. Βλ. π.χ. τὶς ἰδρυτικὲς διακηρύξεις τοῦ Α. Ἐρμῆ (1811, σ. 3) καὶ τῆς Καλλιόπης (1819, σ. 3).

ριοδικῶν δὲν ἔπαυαν νὰ ἀπευθύνουν ἐκκλήσεις καὶ νὰ ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. «Ἐπειδὴ δὲν ἐμποροῦμεν —σημειώνεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς προκηρύξεις τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ* στὰ 1816¹— νὰ ἔχωμεν ὅλα τὰ νεοφανῆ βιβλία, ἐν ᾧ μάλιστα ἄλλα μὲν ἀπ' αὐτὰ ἐκδίδονται εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἄλλα δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἄλλα εἰς ἄλλα μέρη, παρακαλοῦνται οἱ ἐκδόται αὐτῶν νὰ στέλλωσι πρὸς ἡμᾶς ἐν σῶμα, διὰ νὰ τὸ ἀναγγέλωμεν εἰς τὸ κοινὸν διὰ τῆς ἡμερίδος. Τοῦτο εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον καὶ αὐτῶν τῶν ἐκδοτῶν· διότι γίνονται τὰ βιβλία των γνωστὰ παντοῦ, ἐν ᾧ ἄλλῶς εἶναι δύσκολον.» Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ δυσκολίες δὲν πῆγαζαν μονάχα ἀπὸ τὰ αἰτία τῶν γεωγραφικῶν ἀποστάσεων, ἀλλ' ἦταν σύμφυτες μετὰ κάποιες στάσεις, ἀρκετὰ πυκνὲς σὰν μαρτυρίες ὥστε ν' ἀφήνουν ἀδιάφορη τὴν προσοχή μας· ἐννοῶ τὴν δυσπιστία καὶ τὸ φιλύποπτο τοῦ Ἑλληνα λογίου ἀπέναντι πρὸς πρωτοβουλίες καὶ δραστικὰ κινήματα ἄλλων. «Καὶ διὰ νὰ μὴ νομίσῃ τις, συνεχίζουσι οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου Ἑρμῆ*, ὅτι θέλομεν νὰ πλουτίσωμεν τὴν ἰδίαν ἡμῶν βιβλιοθήκην συνάγοντες τοιουτοτρόπως βιβλία, κηρύττομεν ὅτι» κτλ. Ἀκολουθοῦσε ἡ ἐξαγγελία μιᾶς χειρονομίας τῆς ὁποίας ὁ καθένας θὰ μπορούσε νὰ ἐκτιμῆσει τὰ πατριωτικὰ κίνητρα: τὰ βιβλία, ἀφοῦ θὰ ἐκτελοῦσαν τὸν προορισμὸν τους, θὰ στέλλονταν στὴ Βιβλιοθήκην τῆς Χίου ἢ ἔπου ἄλλοῦ ἐπιθυμοῦσαν οἱ συγγραφεῖς τους.

Τελικὰ, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς, τὰ προβλήματα ἐνημέρωσης πάνω στὴν τρέχουσα ἐλληνικὴ ἐκδοτικὴ παραγωγή δὲν ξεπεράστηκαν ποτέ. Πραγματικὰ ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ δελτία ἢ τὶς βιβλιοπαραρσιάσεις τῶν περιοδικῶν λείπουν οἱ περισσότερες ἐκδόσεις τῆς Μόσχας, Τερζέστης, Κέρκυρας, Κωνσταντινούπολης κτλ. Φυσικὰ ἀναφέρομαι στὴ λόγια παραγωγή, γιὰτὶ οἱ μεγάλες κατηγορίες τοῦ παραδοσιακοῦ ἐντύπου, πού ἐξακολουθοῦσε ν' ἀνατυπώνεται ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας ἢ τοῦ Πατριαρχείου καὶ νὰ τροφοδοτεῖ τις ἐστίες τοῦ τουρκοκρατούμενου κυρίως ἐλληνισμοῦ, ἀγνοοῦνται σχεδὸν ἢ, ὅταν μνημονεύονται, αὐτὸ γίνεται μετὰ πρόθεσιν νὰ τονιστεῖ ἡ λήξη τοῦ προορισμοῦ τους καί, στὴ χειρότερη περίπτωσιν, ν' ἀναζητηθεῖ τὸ ἐνδόξιμο κάποιου ἀστεισμοῦ ἢ εἰρωνικοῦ σχολίου: «ἂν θέλωσι νὰ ἀποφύγωσι τὰς ἐκ τῆς καταλαλιᾶς ὀλεθρίους συνεπειάς, νὰ ἀναγνώσκωσι συχνάκις καὶ μετ' ἐπιμελείας τὸ Ἑγχειρίδιον τοῦ καλοῦ Χριστιανοῦ, καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν Ἀμαρτωλῶν σωτηρίαν».² Στὴ συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων πού εἶχαν ἐνταχθεῖ στὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ ἐπιβίωσιν βιβλίων πού δὲν ἀνταποκρίνονταν

1. σ. 392-393.

2. *Φιλ. Τηλέγραφος* 1817, σ. 200 (= 216).

στά σύγχρονα αιτήματα παιδείας, δροῦσε ἀνασχετικά στὴ ροπὴ πρὸς τὴν δραματιζόμενη ἀλλαγὴ.

Ἔτσι ἡ ἀλλιῶς οἱ ἀρχικοὶ σκοποὶ, ὅπως τοὺς εἶδαμε νὰ διατυπώνονται στὶς διακηρύξεις τῶν περιοδικῶν, σχετικὰ μὲ τὴν ἀπογραφή τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς βιβλιοπαραγωγῆς, ὑπερκεράστηκαν γρήγορα. Πέρα ἀπὸ τὰ τακτικὰ βιβλιογραφικὰ δελτία καὶ τὶς βιβλιοκρισίες ἢ τὶς ἀναδημοσιεύσεις τυπογραφικῶν καὶ βιβλιοπωλικῶν καταλόγων —εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι κάποτε ὁ *Λόγιος Ἑρμῆς* θὰ κατηγορηθεῖ γιὰ παραγεμίματα τῶν τευχῶν του μὲ ξενόγλωσσους καταλόγους καὶ μὲ ἀναδρομικοὺς πίνακες ἐλληνικῶν ἐκδόσεων¹— ἀπὸ νωρὶς διαμορφώθηκαν καὶ ἄλλοι, διαφορετικῆς ὕφῃς, τύποι δημοσιευμάτων μὲ ἐπίκεντρο τὸ βιβλίον. Μιὰ πρώτη τέτοια μεθόδευση στόχευε στὴν προβολὴ παραδειγμάτων πρὸς μίμηση, στὴν ἀπόδοση τιμῆς πρὸς τὶς ξεχωριστὲς προσωπικότητες ποὺ ζοῦσαν ἀκόμα καὶ εἶχαν ἀναλωθεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς παιδείας τοῦ γένους. Ἔτσι μέσα ἀπὸ μιὰ σειρά δημοσιευμάτων γίνεται γνωστὸ στοὺς Ἕλληνας τὸ ὡς ἐκεῖνη τῆ χρονικῆ στιγμῆ ἔργο μεγάλων μορφῶν τῆς ἐλληνικῆς λογιόσύνης, ὅπως τοῦ Κοραῖ, τοῦ Δούκα, τοῦ Σπ. Βλαντιῆ, τοῦ Δ. Δάρβαρη κ.ἄ.,² ἐνῶ, χάρις στὴν ἐκμετάλλευση ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ σὲ κάποιον βαθμὸ τῆς ἀνέκδοτης βιογραφικῆς συλλογῆς τοῦ Γ. Ζαβίρα, ποὺ βρισκόταν τότε στὰ χέρια του, θὰ δοῦν τὸ φῶς στὸν *Λόγιο Ἑρμῆ*, μὲ τὸν τίτλον «Γραμματεία τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων», γιὰ πρώτη φορὰ πλῆθος στοιχεῖα γιὰ συγγραμματα, ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα, παλαιότερων καὶ νεότερων λογίων.³

Ἡ δευτέρη μεθόδευση σύνολης παρουσίας βιβλίων, ποὺ ἐπίσης ἐγκαινιάστηκε νωρὶς γιὰ νὰ θεσμοποιηθεῖ σχεδὸν ἀργότερα, ἐξυπηρετοῦσε καθαρὰ ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες, τῆ βιβλιογραφικῆς ἐνημέρωση γιὰ τὰ κυ-

1. Γιὰ τὴ διαμάχη ποὺ ξέσπασε ἀνάμεσα στὸν Ν. Σκοῦφο καὶ τοὺς ἐκδότες τοῦ *Λ. Ἑρμῆ* μὲ ἀφορμὴ τὶς κατηγορίες αὐτὲς βλ. *Φιλ. Τηλέγραφος* 1817, σ. 187 (= 199) καὶ 197-200 (= 213-216), *Λ. Ἑρμῆς* 1817, σ. 498-499. Πβ. *Καλλιόπη* 1819, σ. 135.

2. Κοραῖς: *Λ. Ἑρμῆς* 1811, σ. 17-19, Δούκας: ὁ.π., σ. 35-41, 1812, σ. 35-41, *Ἑλλ. Τηλέγραφος* 1813, σ. 637-638, Βλαντιῆς: *Λ. Ἑρμῆς*, 1811 σ. 50-51, Δάρβαρης: ὁ.π., σ. 76-79, Κούμας: ὁ.π., 1820, σ. 60. Ἐργογραφικὲς πληροφορίες, παρόμοιοι ἢ ἄλλου τύπου, παρέχονται καὶ γιὰ τοὺς Ἄνδρέα Μουστοξύδη, Μιχ. Περδικάρη, Ἄγγ. Δελλαδέτζιμα, Σπ. Δεστούνη κτλ.

3. 1811, σ. 353-357, 387-389, 1812, σ. 72-74, 85-86, 111-112, 159-160, 169-173. Τὸ δημοσίευμα δὲν ὀλοκληρώθηκε. Γιὰ τὴν περιπέτεια τοῦ χειρογράφου τοῦ Ζαβίρα βλ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ Γ. Κρέμου στὴν ἐκδοση τῆς «Νέας Ἑλλάδος», Ἄθινα 1872.

κλοφοροῦντα ἑλληνικά διδασκτικά ἐγχειρίδια καὶ μάλιστα χωριστὰ γιὰ κάθε κλάδο μαθήσεων. Τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ ἀφορμῶνταν συνήθως ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ κάποιου σχετικοῦ βιβλίου, ἑλληνικοῦ ἢ ξένου, ἢ ἀπὸ τὴ διαπραγματεύσῃ ἐνὸς παράλληλου θέματος μέσα στὶς σελίδες τῶν περιοδικῶν καὶ ἔδιναν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀποτελοῦσαν παρεκβάσεις ἀπὸ τὸ καθαυτὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ, ἀντίθετα, ὁ αὐστηρὰ κριτικὸς καὶ ἀξιολογικὸς τοὺς χαρακτήρας τὰ καθιστοῦσε πρώτης σειρᾶς βιβλιογραφικοὺς ὁδηγούς. Ἔτσι τέτοιου εἴδους ἀπολογιστικὲς θεωρήσεις θὰ περιλάβουν κατὰ καιροὺς τὰ διδασκτικά βιβλία τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς, τῆς γεωγραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γραμματικῆς, ὅλων δηλαδὴ τῶν κλάδων τῆς ἐγκύκλιαις παιδείας.¹

Παρατρέχοντας τὸ πλῆθος τῶν μεμονωμένων παραπομπῶν, μνειῶν ἢ νύξων ποὺ συναντᾶται κανεὶς σὲ ποικίλα ἄρθρα καὶ ποὺ δὲν δίνουν πάντοτε ἀκέραιη τὴ βιβλιογραφικὴ ταυτότητα τῶν βιβλίων στὰ ὅποια ἀναφέρονται, κλείνω τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μὲ τὴν ὑπόμνηση μιᾶς μεγάλης ὁμάδας ἀναγραφῶν, ποὺ εἶτε ἐπίσημα, μὲ τὴ μορφή ἐνυπόγραφων ἀγγελιῶν—πρόκειται τότε συνήθως γιὰ ἀναδημοσίευσιν τυπωμένων ἤδη φυλλαδίων—εἶτε ἀνεπίσημα, μὲ τὴ μορφή κάποιας διοχετευμένης εἰδήσεως, ἀφοροῦσαν ἐκδοτικὰ σχέδια, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ὁποίων γίνονται ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἐκκλήσῃ στὴ χρηματικὴ συνδρομὴ τῶν φιλομούσων. Ἔχω καταμετρήσει 120 τέτοιες, διαφορετικὲς, ἀναγγελίες γιὰ ἐκδοσὴ πρωτότυπων ἔργων ἢ μεταφράσεων, οἱ μιὰς περίπου ἀπὸ τίς ὁποῖες παρέμειναν τελικὰ ἀπλὴ πρόθεσι τῶν ἐπίδοξων ἐκδοτῶν γιὰ λόγους ποὺ ἄλλοτε τοὺς ἀποκαλύπτουν οἱ ἴδιοι καὶ ἄλλοτε μᾶς ἀφήνουν νὰ τοὺς ἐνοήσουμε.² Ἄν σ' αὐτὰ προσθέσουμε καὶ τίς «προειδοποιήσεις» μὲ τίς ὁποῖες ζητοῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν ἓνα εἶδος προτεραιότητος καὶ

1. Οἱ παραπομπὲς καὶ πάλι στὸν *Λ. Ἑρμῆ*: γιὰ τὰ βιβλία τῶν Μαθηματικῶν βλ. τ. 1819, σ. 757-762, πβ. καὶ σ. 798-799· τῆς Φυσικῆς, τ. 1817, σ. 580-583· τῆς Γεωγραφίας, τ. 1812, σ. 340· τῆς Ἱστορίας, τ. 1820, σ. 193-196· τῆς Γραμματικῆς, τ. 1821, σ. 160-162, πβ. καὶ τ. 1816, σ. 87-95. Γενικὸ κατὰλόγο ἐκπαιδευτικῶν βιβλίων βλ. στὸν τ. 1811, σ. 10-13.

2. Βλ. π.χ. τὴν ἀγγελίαν τοῦ Δ. Π. Γοβδελά γιὰ ἀναστολὴ τῆς ἐκδόσεως τῶν λοιπῶν τόμων τῆς «Οἰκονομίας» του, *Ἑλλ. Τηλέγραφος* 1816, σ. 124. Οἱ κύριοι, ἀναμφίβολα, λόγοι ματαίωσης τῶν ἐκδόσεων ἦταν οἰκονομικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ: δυσκολίες στὴ χρηματοδότηση, ἀδυναμία τῶν συγγραφέων καὶ μεταφραστῶν, ὄντας μακριὰ ἀπὸ τὰ ἐκδοτικὰ κέντρα, νὰ παρακολουθοῦν ἅμεσα οἱ ἴδιοι τὴν πορεία ἐκτύπωσής τῶν βιβλίων τους. Ὅπως εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει ὁ κ. Φ. Ἡλιοῦ, ἐτοιμάζει νὰ τυπώσει σύντομα τὸ corpus τῶν ἀγγελιῶν γιὰ ἐκδόσεις βιβλίων, στὸ ὅποιο φυσικὰ θὰ περιλαμβάνονται καὶ οἱ δημοσιευόμενες στὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ.

ἀποκλειστικότητας για τὸ ἔργο ποὺ ἐτοιμαζαν νὰ ἐκδώσουν καὶ ν' ἀποτρέψουν ἔτσι σπατάλη δυνάμεων γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο —συνήθεια ποὺ τὴν ἐνθάρρυναν καὶ τὰ ἴδια τὰ περιοδικά, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἔμεινε κάποτε χωρὶς ἀντιδράσεις¹— πρέπει νὰ θεωροῦμε εὐτύχημα ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτὸς τῶν μαρτυριῶν για τὴν ὁρμὴ πρὸς ἐκδόση, φαινόμενο χαρακτηριστικὸ τῆς δεκαετίας πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ '21, ἀποθησαυρίστηκε στοὺς πῶδ' ἔγκυρους φορεῖς δημοσιότητας, ὅπως ἦταν τὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά.

Συμπερασματικά, για νὰ μιλήσουμε μὲ ἀριθμούς, μιὰ πρώτη στατιστικὴ προσέγγιση ποὺ ἐπιχείρησα ἔδειξε ὅτι για τὴν ἀρχόμενη 10ετία τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ κάθε τύπου βιβλιογραφικὲς ἀναγραφὲς τῶν περιοδικῶν καλύπτουν τὸ 54% τῆς γνωστῆς μας λόγιας παραγωγῆς, ἐνῶ για τὴ δευτέρη 10ετία, ποὺ ἄλλωστε συμπίπτει μὲ τὴ χρονικὴ περίοδο τοῦ βίου τους, τὸ 70%, ποσοστιαῖες ἀναλογίες ἀρκούντως ἱκανοποιητικὲς, ἀν σκεφθοῦμε ὅτι τελικὰ οἱ διαφυγὲς δὲν περιλαμβάνουν πολὺ σημαντικὰ ἔργα.²

Ἡ καταγραφή τῶν βιβλίων ἀποτελοῦσε βέβαια τὸ πρῶτο βῆμα. Γίνονταν ἔτσι γνωστὰ παντοῦ, για νὰ θυμηθοῦμε τὴν προγραμματικὴ διακήρυξη τοῦ 1816. Ὁ δεῦτερος ὅμως ρόλος ποὺ ἔπαιξαν τὰ περιοδικὰ ἦταν ἐξίσου σημαντικός: ἤλθαν συνεπίκουρα στὴν προσπάθεια για τὴ διακίνηση καὶ τὴν εὐρύτερη διάδοσή τους. Τὴν ἴδια χρονιά ποὺ οἱ ἐκδότες τοῦ *Λόγιου* ἔρχη καλοῦσαν τοὺς Ἑλληγες συγγραφεῖς νὰ τοὺς στέλνουν τίς νέες ἐκδόσεις τους, θὰ τοὺς ἀπευθύνουν καὶ ξεχωριστὴ ἔκκληση νὰ μὴν ἀδιαφοροῦν νὰ δηλώνουν μέσω τοῦ περιοδικοῦ τὸν τόπο ποὺ βρίσκονταν τὰ βιβλία τους, τὴν τιμὴ τους καὶ τὸν τρόπο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἀποκτήσει κανεὶς εὐκολότερα.³ Τὴ μικρὴ ἀπορρόφηση τοῦ λόγιου βιβλίου, καὶ κατὰ συνέπεια τὴν καθυστέρηση στὶς προόδους, τὴν ἀπέδιδαν, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἔκκλησης, ὄχι στὴν ἀπουσία

1. Για τὴν ἀνάγκη τῆς προσημέρωσης βλ. Α. Ἐρμῆς 1813, σ. 213 καὶ 1820, σ. 153, σημ. καὶ για τίς ἀντιδράσεις, δ.π., 1820, σ. 708-710.

2. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν κ. Φ. Ἡλιὸ ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὸ πλῆρες σῶμα τίτλων ποὺ ἔχει καταρτίσει μὲ βάση τὴ βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξια καὶ τίς ὡς τώρα δημοσιευμένες, ὅσο καὶ ἀδημοσίευτες, προσθήκες για τὰ βιβλία τῶν περιόδων αὐτῶν, ὥστε νὰ καταστοῦν ἐφικτὲς οἱ παραπάνω μετρήσεις. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ περιέλαβαν τὰ ἀθροιστικὰ δεδομένα ἔχει μόνο ὅσον τίτλων περιέχονται στὰ εἰδικὰ πληροφορικὰ ἢ κριτικὰ δημοσιεύματα τῶν περιοδικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν διάσπαρτων βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν, πιστεύω ὅτι δὲν παραμορφώνει τὰ ποσοστιαῖα ἐξαγόμενά μας. Ἀναλυτικότερα στοιχεῖα για ὅλα αὐτὰ σκοπεῖω νὰ παρουσιάσω σὲ ἄλλη ἐργασία.

3. 1816, σ. 410. Ἡ ἔκκληση ἀπ' ὅ,τι φαίνεται δὲν βρῆκε τελικὰ ἀναπόκριση.

ένδιαφέροντος, αλλά στην έλλειψη τῶν κατάλληλων μηχανισμῶν και δικτύων προώθησής του στή βιβλιαγορά. «Πόσον ἤθελε συνεισφέρει εἰς τὴν ταχεῖαν διάδοσιν τῶν φώτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ σύστασις ἐνὸς τουλάχιστον τακτικοῦ κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν τρόπον βιβλιοπωλείου, καθεὶς φρόνιμος τὸ ἐννοεῖ· εἶθε λοιπὸν τὸ τοιοῦτον νὰ λάβῃ ταχύτερον σύστασιν.»¹ Δὲν ξέρω πόσο ἐξυπρέτησαν τὴν ὑπόθεσιν τὰ δύο ἑλληνικὰ βιβλιοπωλεῖα στὸ Βουκουρέστι και τὴν Ὀδησσὸ τῶν ὁποίων χαιρετίζεται ἡ ἔδρυσή στὰ 1818 και 1821 ἀντίστοιχα.² Σημαντικότερη ἀσφαλῶς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ ἐνὸς βιβλιοπώλῃ τῆς Βιέννης, τοῦ Jos. Schalbacher, ποὺ δέχτηκε νὰ καταστήσει τὸ βιβλιοπωλεῖο του («κέντρον τρόπον τινὰ μεταξὺ Ἑλλάδος και τῆς λοιπῆς Εὐρώπης», κατὰ τὴν ἔκφρασή του στὴν ἐκκλήση πρὸς τοὺς Ἕλληνας λογίους γιὰ συνεργασία,³ ὑποθέτω, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν θὰ ἦταν προφανῶς ἀσχετα τὰ ἐπιτελεῖα τῶν τεσσάρων ἑλληνικῶν περιοδικῶν ποὺ τυπώνονταν ἐκεῖ. Ἀπὸ τὸ 1817 οἱ δημοσιευόμενοι σ' αὐτὰ βιβλιοπωλικὸι κατάλογοι τοῦ Schalbacher ἀναγράφουν ἐκδόσεις ὄχι πιά ἀποκλειστικὰ ἀρχαίων κλασικῶν ἀλλὰ και τῆς νεότερης ἑλληνικῆς γραμματείας.

Τὸ πρόβλημα φυσικὰ πῆγαινε ἀκόμα πιὸ πίσω γιὰ τοὺς Ἕλληνας λογίους, στὸ προστάδιο κίβλας τῆς ἐκδοτικῆς περιπέτειας. Ἀποφασίζοντας νὰ ἐκδώσουν τὰ ἔργα τους, γνώριζαν ἤδη τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ ἐγχειρήματος, ἀφοῦ αὐτὸ ἐξαρτιόταν ἀπὸ παράγοντες στοὺς ὁποίους ἀδυνατοῦσαν νὰ παρέμβουν και νὰ τοὺς ἐπηρεάσουν. Ποιὰ π.χ. ἐχέγγυα αἰσίας ἐκβάσης τοὺς ἐξασφάλιζε ἡ προσφυγὴ στὴν ἐξωτερικὴ συνδρομὴ και πῶς ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ προβλήματα ποὺ ἀνέκυπταν ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τυπογραφείων; Οἱ ἀνεκτέλεστες θελήσεις τόσων ἐπίδοξων ἐκδοτῶν, σὰν τὶς περιπτώσεις αὐτῶν στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε λίγο παραπάνω, μαρτυροῦν σιωπηρὰ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ προβλήματος, κοντὰ βέβαια στίς ὁμολογίες τῶν ἴδιων. Τόσες ἀγγελίες («προσκλητικαὶ εἰς συνδρομὴν, και οὐδεμία νὰ συνάξῃ τὸ πλῆρες τῶν ἀπαιτουμένων ἀναλωμάτων»), διαπίστωνε ὁ Νεόφυτος Δούκας μὲ θλίψη σ' ἕνα ἀπὸ τὰ περιοδι-

1. Ὁ.π., σ. 410.

2. Γιὰ τὰ βιβλιοπωλεῖα αὐτὰ και τοὺς ὄρους συνεργασίας τους μὲ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς βλ. ἀντίστοιχα Ἑλλ. Τηλέγραφος 1818, σ. 16 και Α. Ἐρμῆς 1821, σ. 114.

3. Ἡ ἐκκλήση καταχωρίστηκε και στὰ τρία φιλολογικὰ περιοδικὰ τῆς Βιέννης στὰ 1819: στὸν Α. Ἐρμῆ, σ. 718-720, τὸν Φιλ. Τηλέγραφο, στῆλες 131-132 και τὴν Καλλιόπη, σ. 160.

κά.¹ Ὡστόσο ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ τῆς ἀπαισιοδοξίας εἶχε ᾗδη ἀρχίσει νὰ φωτίζεται ἀπὸ ἐνθαρρυντικὰ μηνύματα, πού ἐκφραστὴς τους στάθηκε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ περιοδικὸς τύπος. Τὴν παραδὸση τῶν Ζωσιμιάδων στὶς ἐκδοτικὲς ἐπιχορηγήσεις ἔρχονταν τώρα νὰ μιμηθοῦν καὶ νὰ συνεχίσουν ὄχι ἀπλῶς μεμονωμένοι ἐκπρόσωποι τῆς μεγαλοεπιχειρηματικῆς τάξης, ὁ Βαρβάκης, ὁ Κουμπάρης, ὁ Π. Νικολαΐδης ἢ ὁ Ἄλ. Μαῦρος, ἀλλὰ καὶ συλλογικοὶ φορεῖς ὁλόκληρων κοινωνικῶν ὁμάδων, ὅπως οἱ ἐμπορικὲς συντεχνίες.² Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, ἀπὸ τὸν Λόγιο Ἐρμῆ τοῦ 1820 θ' ἀκουγόταν ἡ φωνὴ τοῦ Κοραῆ μετὰ τὸ εἰδικὸ βάρος τῆς νὰ προτείνει μιὰ μονιμότερη, πιὸ διευρυμένη ἀλλὰ καὶ πιὸ ἐπευθύνῃ ρύθμιση τῶν ἐκδοτικῶν πραγμάτων: νὰ ἰδρυθεῖ μετ' ἐτήσιες συνεισφορὲς κάθε κοινωνικῆς τάξης Ταμεῖο, ὑπὸ τὴ διαχείριση τοῦ Κοινοῦ τῆς Χίου ἢ τοῦ Ἐμπορικοῦ Συστήματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πού θὰ εἶχε, πέρα ἀπὸ τὸν κύριο προορισμὸ του —τὴ χορήγηση ὑποτροφιῶν γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη— τὴν εὐχέρεια δανειοδότησης ἐκδόσεων, χρήσιμων στὴν κρατούσα κατάσταση τοῦ γένους, ὕστερα ἀπὸ ἐπιλογή πού θὰ ἐπαφιόταν στὴν κρίση τῶν διοικούντων τὸ Ταμεῖο.³

Οἱ χαροποιὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ ἐλληνικῶν τυπογραφείων στὸ Ἰάσι, τὴν Ὀδησσό, τὴ Χίο, τὸ Πατριαρχεῖο, σὲ μιὰ δηλαδὴ γεωγραφικὴ ἀκτίνα ἀπὸ τὸν κύριο κορμὸ τῆς Ἑλλάδας πού διευκόλυνε τὶς προσβάσεις πρὸς τὰ ἐκεῖ,⁴ κοντὰ στὶς πληροφορίες γιὰ τοὺς

1. *Καλλιόπη* 1820, σ. 95.

2. Ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς περιπτώσεις πρέπει νὰ μνημονεθεῖ ἰδιαίτερα ἐκείνη τοῦ Βαρβάκη, μιὰ καὶ δὲν σχετίζεται μετὰ τὴν ἐκδοση συγκεκριμένου ἔργου κάποιου ρητὰ κατονομαζόμενου λογίου. Οἱ γενναιοδωρὲς του στόχευαν στὴν καρδιὰ τοῦ γενικότερου ἐκδοτικοῦ καὶ παιδευτικοῦ προβλήματος: «διὰ νὰ βοη(θη)θῶσιν ὅσοι ἐκ τῶν πτωχῶν σπουδαίων ἔχουσι νὰ ἐκδόσωσι βιβλία κοινωφελῆ», *Φιλ. Τηλέγραφος* 1818, σ. 28. Πβ. *Α. Ἐρμῆς* 1818, σ. 83-84. Ὅσο γιὰ τὶς ἀνάλογες πρωτοβουλίες συλλογικῶν φορέων βλ. στὸν *Α. Ἐρμῆ* 1816, σ. 301-305: τὸ «Σύστημα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρων Γραικῶν» θεσμοθετεῖ τὴ χρηματοδότηση ἐκδοτικῶν προγραμμάτων κάνοντας ἐναρξὴ ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Πλουτάρχου. Πβ. *Καλλιόπη* 1820, σ. 93-96. Τὸ κείμενο τῆς προκήρυξης μετὰ τὸν σχετικὸ κανονισμὸ πρόκειται νὰ δημοσιεῖται ὁ κ. Τριαντ. Σιλαβενίτης.

3. 1820, σ. 652-654.

4. Γιὰ τὴν τυπογραφία Ἰασίου βλ. *Α. Ἐρμῆς* 1812, σ. 161-167, πβ. *Ἑλλ. Τηλέγραφος* 1812, σ. 188· τῆς Ὀδησσού, *Α. Ἐρμῆς* 1818, σ. 574, 585, *Φιλ. Τηλέγραφος* 1819, στήλη 2· τῆς Χίου, *Α. Ἐρμῆς* 1819, σ. 270, 607, *Ἑλλ. Τηλέγραφος* 1820, σ. 121· τῆς Κωνσταντινουπόλεως (δημοσίευση καὶ σχολιασμὸς τῆς «Ἀπανταχούσας» τοῦ Ἰαριῶνα Συναίτη γιὰ τὴν «Τυπογραφία τοῦ Γένους»), *Α. Ἐρμῆς* 1820,

νέους Έλληνες πού σπούδαζαν τήν τυπογραφική τέχνη στήν Εὐρώπη, έτοιμοι νά έπανδρώσουν σέ λίγο τίς τυπογραφίες στόν τόπο τους,¹ ένίσχυαν άκόμα περισσότερο τό κλίμα τῆς αισιοδοξίας και προουίνιζαν καλύτερες μέρες γιά τήν έλληνική λογιούση. Παράλληλα και οί ξένοι τυπογράφοι, ίδίως τῆς Βιέννης, θά προσπαθήσουν με άνακονώσεις τους στά περιοδικά νά προσελκύσουν τήν όλοένα αύξανόμενη έλληνική πελατεία προβάλλοντας τίς τεχνικές τελειοποιήσεις τους και τά άλλα πλεονεκτήματα τών έκδοτικών τους έγκαταστάσεων γιά τήν έκτύπωση έλληνικών βιβλίων.² Τέλος και οί ίδιοι οί εκδότες τών περιοδικών, άμεσα ενδιαφερόμενοι γιά τά τεχνολογικά έπιτεύγματα πού εκείνον τόν καιρό σημειώνονταν στόν τομέα τῆς τυπογραφίας (νέες στοιχειοχτυτικές μηχανές, έκτυπωτικές μηχανές Kónig και Bauer, εμφάνιση τῆς λιθογραφίας), δέν παραλείπουν νά τά γνωστοποιούν στους άναγνώστες τους όχι μόνο σάν θαυμαστές έφευρέσεις του αιώνα τους («ό αιών μας είναι θαυματουργός» θά πει κάποιος από τίς στήλες τῆς *Μέλισσας*),³ αλλά ύσως και με τό κρυφό όνειρο νά περάσουν κάποια μέρα αύτά στήν ύπηρεσία και τῆς ελληνικής έκδοτικῆς τεχνικῆς.⁴

Τό θέμα τῆς σχολικῆς, με άλλα λόγια τῆς συλλογικῆς χρήσης του έντύπου, φέρνει πάντα στήν επιφάνεια μέσα στις σελίδες τών περιοδικών τό αίτημα τῆς βιβλιοθήκης. «Σχολεῖον χωρίς βιβλία και άλλα αναγκαία όργανα τῆς μαθήσεως είναι ώς στρατόπεδον χωρίς όπλα». «Έν σχολεῖον όπου δέν έχει βιβλιοθήκη, εἶναι πρᾶγμα πολλά άσήμαντον». «Άν τό πρώτο σκεπτικώ έκανε ένα Έλληνα έμπορο τῆς Ίταλίας νά ανεγείρει στά 1812 στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, στήν Πελοπόννησο, σχολεῖο έξοπλισμένο με βιβλιοθήκη,⁵ και άν ό δεύτερος άφορισμός κλείνει στά 1820 τήν επι-

σ. 487-488, *Φιλ. Τηλέγραφος* 1820, στήλες 125-136, *Καλλιόπη* 1820, σ. 143-151, *Μέλισσα* 1821, σ. 249-274.

1. *Φιλ. Τηλέγραφος* 1818, σ. 124-125, όπου ό λόγος άνόνομα γιά τόν Κων. Τόμπρα (γράμμα του Κοραή στόν Αύγουστο Wolf) και πιθανώς γιά τόν Παύλο Παναγιώτου (ό ένας από τους δύο σπουδαστές τῆς Βιέννης πού άναφέρει σέ ύποσημείωση ό εκδότης 'Αλεξανδριδης). Βλ. και 'Αθηνά 1819, σ. 6.

2. Σημειώνω τίς άγγελίες του Δημ. Δαβιδοβίχη, *Φιλ. Τηλέγραφος* 1819, στήλες 79-82 και του 'Ιω. Schnierer, 'Ελλ. Τηλέγραφος 1813, σ. 550.

3. 1821, σ. 272.

4. Τίς σχετικές ειδήσεις βλ. στόν Α. 'Ερμη 1817, 119-123 και ίδίως στόν *Φιλ. Τηλέγραφο* 1817, σ. 38-40, 87, 1818, σ. 20, 1820, στήλη 121, και στόν 'Ελλ. Τηλέγραφο 1814, σ. 632, 643, 1817, σ. 38, 1819, σ. 21, 1820, σ. 149.

5. Α. 'Ερμής 1812, 115. 'Ο έμπορος είναι ό Δημ. Καριτσιώτης από τόν 'Αγιο 'Ιωάννη του 'Αστρους.

χειρηματολογία ενός λογίου, τοῦ Δ. Φιλιππίδη, πάνω στὴν ἀναγκαιότητα νὰ διαβάξουν οἱ μαθητὲς ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα βιβλία, μιὰ καί, ὅπως ἐπισημαίνει, «ἡ κατάληψις τῶν βιβλίων εἶναι εἰς εὐθὺν λόγον πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν»,¹ κάπου ἀνάμεσά τους, στὰ 1817, ἕνας ἄλλος λόγιος πραγματεύεται πρὸ ἀναλυτικὰ καὶ πρὸ σφαιρικὰ τὸν παιδευτικὸν ρόλο τῆς βιβλιοθήκης. Στὸ λόγο ποὺ ἐκφώνησε στὶς δημόσιες ἐξετάσεις τῆς σχολῆς Τεργέστης τῆς χρονιᾶς ἐκείνης καὶ ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν *Λόγιον Ἐρμῆ*, μὲ θέμα «Ποῖα εἶναι τὰ δραστικώτερα μέτρα, δι' ὧν πλατύνονται καὶ διαδίδονται αἱ γνώσεις εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους, δι' ὧν βελτιοῦνται καὶ ἐκπαιδεύονται οἱ ἄνθρωποι»,² ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, δάσκαλος τότε στὴν Τεργέστη, θὰ ἐντάξει τὶς βιβλιοθήκες στοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ ἔργου τοῦ σχολείου. Καὶ ἀφοῦ θὰ κάνει μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὸ θεσμὸ τῆς βιβλιοθήκης —κάτι ἀνάλογο εἶχε προηγηθεῖ σὲ μιὰ σειρά δημοσιευμάτων τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ ἤδη ἀπὸ τὸ 1814³—, θὰ ἀποδείξει τὴν ἰδρυση βιβλιοθηκῶν ὡς ἀνάγκην πολιτικὴν,⁴ δηλαδὴ ὡς θέμα ἐθνικῆς ἐπιβίωσης καὶ ἀναγκαῖο ὄρο πολιτισμικῆς προόδου. Ἡ Εὐρώπη καὶ πάλι προσφέρει τὸ πρότυπο. Ἐκεῖ λαός, νεολαία, δάσκαλοι, σ' αὐτὲς χρωστᾶνε τὴν καλλιέργειά τους. «Τερπνὸν θέαμα» τὰ ἀναγνωστήρια τῶν δημόσιων βιβλιοθηκῶν μὲ τὶς ἑκατοντάδες ἀναγνώστες. Τῆ συμβολῆ τῆς βιβλιοθήκης στὴ σχολικὴ πράξι τὴν ἀναλύει μὲ βάση τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία: οἱ διδάσκοντες, φτωχοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξοικονομοῦν τὶς πολλὰς δαπάνες ἀγορᾶς βιβλίων, οἱ μαθητὲς δὲν τὰ περιμένουν ὅλα ἀπὸ τοὺς δασκάλους τους μὲ στόμα ἀνοιχτό. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ καὶ πέρα ἡ βιβλιοθήκη ἔρχεται νὰ ὑπερβεῖ τὴ στενὰ διδακτικὴ τῆς ἀποστολῆς καὶ νὰ διαδραματίσει τὸν κοινωνικὸν ρόλο στὸ κέντρο μιᾶς διαλεκτικῆς ποῦ ὁ Ἀσώπιος τὴ βλέπει νὰ συντελεῖται μετασχηματίζοντας τοὺς ὄρους παιδείας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. «Ὅταν ἡ μάθησις περὶσσεύσῃ καί, ἵνα εἴπω οὕτως, ἐκχειρίσῃ ἀπὸ τὸν περιβόλον τῶν σχολείων, πρέπει ἐξάπαντος νὰ πέσῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ· καὶ ἀφοῦ ἔπειτα διαδοθῆ ἡ φιλομάθεια εἰς τὸ ἔθνος, τότε ὑπάγει μόνον του εἰς ζήτησίν της.»⁵ Ἀπὸ αὐτὴν ἄλλωστε τὴ θέση πηγάζει καὶ ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδει στὸ γεγονός ὅτι οἱ σχολικὲς βιβλιοθήκες στὴν Ἑλλάδα ἄρχισαν

1. "Ο.π.", 1820, σ. 235.

2. 1817, σ. 347-375.

3. σ. 65-71, 94-96, 126-128. Τὸ δημοσίευμα ἔμεινε ἀνολοκλήρωτο.

4. "Ο.π.", 1817, σ. 353.

5. "Ο.π.", σ. 354.

τώρα να πολλαπλασιάζονται, να εμπλουτίζονται και, το κυριότερο, να γίνονται κοινωφελέστερες, άνοιχτες δηλαδή, κατά τον ευρωπαϊκό τρόπο, στο ευρύτερο κοινό με πρώτο παράδειγμα τη δημόσια βιβλιοθήκη της Χίου.

Όμως τέτοιου είδους αναφορές και μαρτυρίες άπαντούν άρκετά συχνά στις σελίδες των περιοδικών δίνοντάς μας ενίοτε στοιχεία που έκτεινονται από την οικοδομική μορφή του κτηρίου μιάς βιβλιοθήκης και τον αριθμό των εντύπων της, ως τα κονδύλια άγοράς βιβλίων, τους χρηματοδότες, τους δωρητές βιβλίων, όλα αυτά πάντοτε σε μια άναγωγή, άμεση ή έμμεση, στο παράδειγμα που πρέπει ν' άποκτήσει μιμητές ή σαν άφορμή για έθνική άγαλλίαση και έξαρση. Συνολικά άντλούμε πληροφορίες σχετικά με την ίδρυση ή την κατάσταση των βιβλιοθηκών είκοσι περιοχών της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας και του έλληνισμού της διασποράς κατά την πρώτη είκοσαετία του 19ου αιώνα.¹ ένώ παράλληλα το παράδειγμα μερικών λογίων που κατέχουν ή συγκροτούν προσωπικές βιβλιοθήκες μνημονεύεται περισσότερο για να έξαρθεί ο άπώτερος σκοπός των βιβλιοσυλλογών αυτών, να τις αφιερώσουν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.²

Στο κλίμα να προβληθεί ή σημασία που έμπεριέχει σε έθνικό επίπεδο ή ύπαρξη και λειτουργία βιβλιοθηκών πρέπει ν' άποδώσουμε επίσης τις ειδήσεις όσες διοχετεύονται στα περιοδικά για τις μεγάλες βιβλιοθήκες προηγμένων χωρών, όπως π.χ. της Αύστρίας ή της Ιταλίας,³ αν και σε όρισμένες περιπτώσεις ύπολανθάνει έδώ ή έκδηλώνεται φανερά ή πρόθεση για άνισες συγκρίσεις με την έλληνική πραγματικότητα.⁴

Έγινε, φαντάζομαι, άντιληπτό ότι πρόθεσή μου ήταν να διαπραγματευθώ το θέμα του έλληνικού βιβλίου από την προοπτική όρισμένων μόνον εκφάνσεων της εύρυχωρίας του, όπως αυτές καταγράφονται μέσα στα προεπαναστατικά περιοδικά (παράγωγή, προβολή, διακίνηση), και να διαγράψω συνοπτικά το ρόλο των τελευταίων ως όργάνων καθοδηγητικών

1. Πρόκειται κυρίως για σχολικές βιβλιοθήκες. Τα σχετικά στοιχεία σκοπεύω να τα παρουσιάσω σε μελλοντική έργασία.

2. Και το ύλικό αυτό θα γίνει άντικείμενο έπεξεργασίας στην προαναφερόμενη έργασία μου.

3. Βλ. Α. Έρμης 1820, σ. 17-20. Πβ. Άθηνά 1819, σ. 124 (ή βιβλιοθήκη της «Ιστορικής Έταιρίας» της Ν. Υόρκης).

4. Στη διαμάχη π.χ. για τη βιβλιογραφία του Ζωικού Μαγνητισμού άνάμεσα στον Διονύσιο Ζαγορίτη και τον Νικόλαο Σεργίου, που σπούδαζε στην Παβία, ο τελευταίος, υπερασπιζόμενος την επάρκεια των Ιταλικών βιβλιοθηκών, θα προβάλλει το εύλωττο έπιχείρημα: «Άλλά πού μάζ ενόμισεν ο άνθρωπος, εις το Ζαγόρι ή εις κανέν άλλο χωρίον της Ελλάδος;», Α. Έρμης 1819, σ. 555.

και προπαντός ενισχυτικῶν τοῦ δύσκολου ἔργου ποῦ εἶχαν ἐπωμιστεῖ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς και ἐκδότες. Δὲν ἀναφέρθηκα, πέρα ἀπὸ μερικὲς νύξεις, σ' αὐτὸ ποῦ θὰ ὀνόμαζα «πολιτικὴ τοῦ βιβλίου», ποῦ βρίσκεται πίσω ἀπὸ κάθε συγγραφικὸ και ἐκδοτικὸ κίνητρο, ὑπαγορεύει τὶς συμπεριφορὰς τῆς συνειδητοποιημένης ἀπέναντι στὰ παιδευτικὰ αἰτήματα διανοήσεως και συμπλέκεται μὲ γενικότερες ἐκτιμήσεις και ἐπιλογὲς σὲ ἐποχὲς ἰδίως σὰν αὐτὴ ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅπου τὰ σχήματα τῶν κοινωνικῶν και ἰδεολογικῶν ἀναζητήσεων μὸλις πᾶνε ν' ἀποκρυσταλλωθοῦν και ὅπου οἱ ἄνθρωποι, ζῶηροι και ἐνθουσιώδεις στὴν πορεία πρὸς τὴν ἔθνικὴ τους αὐτογνωσία, ἀφήνονται πολλὰς φορὰς σὲ συγκρούσεις ἐπιθυμιῶν και ἰδεολογιῶν χωρὶς διέξοδο. Μαρτυρίες, μὲ ἐπίκεντρο αὐτὴ τὴν ὕψη τοῦ βιβλίου και τὶς αἰχμὲς ποῦ δημιουργήσε, εἶναι ἀρκετὰ πυκνὲς στὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ. Πολλὰς ἔχουν ἤδη γίνεαι ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας, οἱ ἄλλες περιμένουν τὴν ἀξιοποίησή τους.